

KÍSÉRLET A KÖZÉPKORI KÁRPÁT-MEDENCEI NÖVÉNYFÖLDRAJZ REKONSTRUÁLÁSÁRA

GRYNAEUS ANDRÁS¹ és GRYNAEUS TAMÁS²

¹Baár-Madas Református Gimnázium, 1022 Budapest, Lorántffy Zs. u. 3.;

²Fővárosi Sz. János kórház, Neuropsychiatriai osztály, 1125 Budapest, Diósárok 1.

Elfogadva: 1999. január 20.

Kulcsszavak: geobotanika, középkor, helynevek, növénynevek, archaeológiai növényleletek

Összefoglalás: Öt összefüggő, változatos térszínű vármegye példáján mutatjuk be növényföldrajzi rekonstrukciós kísérletünket. Táblázatosan összeállított, helyhez és időhöz pontosan köthető középkori, növénynévből képzett helynevek, latin-, és magyar növénynevek, növénynévből képzett családnevek, valamint régészeti növényleletek (fa, pollen, növényi rost stb.) segítségével rajzoljuk meg elterjedési térképüket. Mindezekből mutatványokat közlünk.

Bevezetés

A régi magyar növényismeretet MELIUS JUHÁSZ PÉTER Herbariumáig (Kolozsvár 1578), ill. CAROLUS CLUSIUS Stirpium nomenclator pannonicusáig (Németujvár 1583) szokták visszavezetni. Ezeknél korábbi, lehetőség szerint megbízhatóan azonosítható adatokat az illusztrált ún. Casanate corvina és a korai füveskönyvek (Ortus sanitatis, Herbolarium, L. Fuchsius, Dorstenius stb.) glosszált példányaiból nyerhetünk (TOLDY 1871, GRYNAEUS és PAPP 1977). Ezeknél is korábbi, de már csak a név alapján, bizonytalanul azonosítható növényneveket találunk a korai szójegyzékek bőséges növénynév-anyagában (Besztercei Szószedet 1395 körül, Schlägli Szójegyzék 1405 körül, Soproni Szójegyzék 1435 körül stb.), és a korai magyar nyelvű glosszákból (BERRÁR és KÁROLY 1984).

Mindezeknél sokkal korábbi, nagyobb számú és gazdagabb növénynév-kincset találunk okleveleinkben. SZILY KÁLMÁN (1878) munkája után SZAMOTA (1895) a Tihanyi alapítólevél (1055) berkenye, füze, kőrös, körtvély, mogyoró, nyír, som, szil szavait dolgozta föl. Időrendben ezután SZILY és HORVÁTH 1896. évi tanulmányai következtek. Míg azonban az Oklevélszótár (OkISz, SZAMOTA és ZOLNAI 1902–1906) adatai jórészt eredet (hely-) megjelölés-nélküliek, addig a régibb oklevél-gyűjtemények anyagát feldolgozó és újakkal kiegészítő művekben (pl. ILA B., GYÖRFFY GY., BAKÁCS I. stb.) közölt adatok helyhez köthetők, tehát nemcsak a növényismeret gazdag forrásai, hanem növényföldrajzi következtetéseket is lehetővé tesznek. (További oklevélgyűjtemények – pl. Tagányi, Anjou, Zsigmondkori Oklevéltár – átadásával az adatsorok még tovább bővíthetők, gazdagíthatók lesznek).

KRISTÓ GYULA írja: „...,számos ponton hiányoznak a megfelelő alapossággal elkészített, egyes részletkérdéseket aprólékosan megvilágító feldolgozások” (KRISTÓ 1976) – munkánkkal ezt a hiányt szeretnénk mérsékelni. Számos fás-, és lágyszárú növény korai magyar neve ékesszólóan bizonyítja a korai, gazdag, nem „felülről aláállt” növényismeretet (Nyelvtörténeti Szótár, OkISz, Régi Magyar Glosszárium /RMGI/), ezért itt most az adatokból mutatvány-táblázatot közölve a növényföldrajzi rekonstrukcióra helyezük a hangsúlyt.

Az eddigi munkálatok nagyrésze abban a hibában szenved, hogy a mai növényföldrajzi képet (Soó 1933) vetíti vissza mintegy ezer évvel ezelőttre, vagy a mai éghajlati adatokból pró-

bál visszafelé következtetni. Ugyanez az Achilles-sarka sok nyelvészeti-őstörténeti munkának is (VERES 1990), LÁSZLÓ GYULÁÉ (1971) kivételével. Pedig már PRINZ és TELEKI munkája (é.n.[1938], 70–72. o.) többször is utal arra, hogy a történelmi időkben a Kárpát-medencei erdőhatár fokozatosan mind följebb szorult s a tarvágások miatt a várak és városok környezetében nagymérvű erdőpusztulás következett be. MOÓR ELEMÉR (1943, 38. o. és térképábrázolat, 1947, 1951) ugyan csak a délorosz füves-, és ligetes sztyepp, valamint a vegyes lomberdő övezetének növényföldrajzi térképét közli – egyes, nyelvészeti szempontból fontos fa-, és borkorfeleségek (éger, tölgy, szil, nyír, kökény) elterjedési határával, de ez esetben sem tudjuk, vajon nem a mai állapotok visszavetítéséről van-e szó (vö. TUZSON 1913a, b; SOÓ 1931)? SOMOGYI SÁNDOR előbb 1982. évi munkájában, majd a Magyarország Története I. kötete I./3. fejezetében (1984, 'A Kárpát-medence természeti képe a honfoglalás idején') fejt ki véleményét és közli talajtani, növényföldrajzi és vízrajzi térképeit. Ez utóbbit LÁSZLÓFFY V. (1938) munkája nyomán az ármentesítés előtti állapotból próbálja rekonstruálni (GYÖRFFY és ZÓLYOMI/1994, 34. o./ jogos kritikáját váltva ki), az előbbi pedig a klímazonális adottságok (Zólyomi et al. 1992) és a talajtani kép együttes figyelembevételével (PRINZ és TELEKI-hoz hasonlóan, vö. ZÓLYOMI 1995). Itt azonban az a kérdéses, vajon a honfoglalás korában, azt megelőzően s azt követően a Kárpát-medence (és – természetesen – Dél-Oroszország) klimatikus viszonyai (megközelítőleg) azonosak voltak-e a maiakkal? RÁCZ (1993), majd GYÖRFFY és ZÓLYOMI (1994) tanulmánya ui. éppen ebben az időszakban mutat ki jelentős klimatikus változásokat (a 8–12. században melegebb éghajlatot, a 12. sz.-tól kezdve újra hűvösebb, csapadékosabb időszakot), s ezzel magyaráznak-értelmeznek eddig megoldatlan kérdéseket (pl. avarok „pusztulása”. Erre MAKKAY /1993/ már egészen más megoldást ad). Tanulmányukból nem derül ki, hogy növényföldrajzi térképük valójában minek alapján készült. Szellemes bizonyító eljárásuk egyrészt szintén visszavetítés (18–19. sz.-i adatokból), másrészt távoli analógiák alapján történt. Az általuk idézett klimatikus viszonyokat – izlandi kikötők befagyása, grönlandi hőmérsékleti változások – ui. a Golf-áramlat nagymértékben befolyásolja. A Kaspi-tenger vízszint-ingadozásait előidéző kontinentális éghajlati tényezők éppúgy, mint a Golf-áramlat hatása a Kárpát-medencében nem, vagy erősen módosulva, áttételesen érvényesülnek csupán. Egészen más, komplexebb megközelítési módot választottak PÉNTEK és SZABÓ (1980, 1985). Ők a régi helynévanyag-, a mai növényföldrajzi kép-, és a mai népi növényismeretből kiindulva következtettek Kalotaszeg egykori növényföldrajzi viszonyaira és a természetes növénytakaróban beállott változásokra. Gazdag és sokrétű eredményeik etnogeobotanikai módszerük legjobb igazolása. Ezen a nyomon járt RAB J. (1984, 1993, 1996. évi munkáiban és doktori disszertációjában, 1993) is a gyergyói-medencében végzett kutatásai során.

GYÖRFFY (1987) Árpád-kori történeti földrajzának az egyes fejezetekhez – megyékhez – írott bevezetőiben sokhelyt utal a gazdaságföldrajzi és növényföldrajzi összefüggésekre, azonban gazdag adattárában rejlő lehetőségeket távolról sem használta ki (nyilván ez nem is volt, lehetett célja).

Anyag és módszer

Jelen munkánkban öt olyan összefüggő vármegye (Abaúj, Borsod, Gömör-Kishont, Heves, Hont) okleveles adatait dolgoztuk föl, melyek már megtalálhatók az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza (GYÖRFFY Gy.) eddigi megjelenő (1987, I–III.) kötetében, s ahonnan még más forrásmunkákban további anyagot is találhattunk (pl. ORTVAY 1882, 1891–1892; ILA 1941, 1969; BAKÁCS 1971), valamint a régészeti leletek száma is nagy. Igyekeztünk változatos térszínű területet választani (síkság, dombos-, hegyes vidék, folyó völgyek), melybe föltehetően valamilyen növényfaj elterjedési határa is belesik.

Munkánkkal a választott módszer használhatóságát szeretnénk vizsgálni. Az egész Kárpát-medence földolgozásával a GYÖRFFY-féle mű még hiányzó kötetének közreadását mindenképpen célszerű lenne megvárni. (Még további összefüggő területek hasonló földolgozása a már megjelent kötetek és egyéb művek alapján folyik).

Itt most csak a helyhez és időhöz köthető adatokat dolgoztuk föl. (Az OklSz, NySz és a glosszák-szótárak helyhez nem köthető adatai a korszak növényismeretének jellemzésére még kitűnően felhasználhatók!)

Az adatok típusai:

a/ Növénynévből képzett helynevek. „...*Kétségtelenül a legrégibb réteghez a természetes (vagy természeti) nevek tartoznak, a térszín-forma-, a vízrajzi és növényzeti nevek*” – írja KRISTÓ (1976). Ezek előnye, hogy rendszerint bőségesen adatoltak, s így hosszú időszakon át figyelemmel kísérhetjük változásukat vagy állandóságukat. Itt fölmerül az a kérdés, hogy az eredeti névadás indítéka elhalványodtával, megszűntével a név szükségképpen megszűnik-e, vagy elképzelhető-e hosszabb-rövidebb túlélése is?

b/ Határjárások, dézsmajegyzékek növényadatai. Ezek a legfontosabbak és biztosan, pontosan helyhez köthetők. További előnyük, hogy itt többnyire a növény köznyelvi megnevezése is (*ulgo, vulgariter...dicitur*) szerepel.

E két csoportba tartozó növénynevek esetében – ritka kivételtől eltekintve – pontos species meghatározás nem lehetséges (pedig pl. a különböző *Quercus* fajok igen eltérő növénytársulásokban szerepelnek). További nehézséget okozhatnak a magyar, ill. latin szinonimák (ha ugyanazok valóban, és nem eltérő fajokat jeleznek, mint pl. tölgy, haraszt, mogol; *quercus, ilex*, REUTER 1965, 1969). E megnevezések azonossága, vagy következetes megkülönböztetése kétséges, ezért – esetleg megkérdőjelezhetően – összevontuk őket. Néhány adatot kivéve nem választhatók szét a nyár fajok sem (*Populus alba, P. tremula* stb.). Mindenesre a táblázatokba rendezett adatokból – melyekből itt most csak mutatványt közölhetünk – (1. táblázat), az előfordult név alapján ezek bár-mikor szétválogathatók, ha sikerül megfelelő szempontokat, kritériumokat találni.

c/ Jól keltezhető régészeti leletek meghatározható növényi anyagai: fa (GREGUSS 1938, 1955, 1959; FRECH' 1956, FÜZES 1963, 1964; FÜZES és SÁGI 1968, GRYNÆUS A. 1995, VIDA és GRYNÆUS A. 1995), magvak (P. HARTYÁNYI et al. 1967/68, 1973/74; FACSAR 1973, SKOFLEK 1984/85), pollen és növényi (?) festőanyagok (pl. GULYÁS 1971), rostonövények (pl. T. KNOTIK 1971) igen értékes adatok, már csak azért is, mert gondos vizsgálat és elemzés esetén pontos species meghatározás is lehetséges. (Ezért szerepel ilyen esetekben a táblázatban a mai botanikai név és ugyanitt a lelet jellege: mag, termés, gerenda, deszka stb.). Ez esetekben azonban hallgatólag, vagy kimondottan avval az előzetes föltételezéssel dolgozunk, hogy a szóban forgó növény a helyszínen, vagy annak közelében termett, azaz természeti-, vagy kultúr-flórájára jellemzőnek tekinthető-tekintendő.

Ennek ellentétére szép adat GYÖRFFY 1987, II. 284: Benedek prépost esztergomi háza építéséhez 1291-ben Bécsből hozat 46, részben megfaragott gerendát lignamina secta, ill. integra et rotunda. A levelek magyar nyelvű kiadása: MAKKAI és MEZEY 1960, 88. és 89. sz. levelek.

A régészeti föltárások előkerült növényi maradvány azonban nem jelenti minden esetben, szükségképpen a szóban forgó növény ismeretét. (Pl. a szőregi és Vác-kavicsbányai avar temetőben, valamint káli (Heves m.) honfoglalás kori sírban *Convolvulus arvensis* terméseket találtak (P. HARTYÁNYI et al. 1973/74, GYULAI 1994), ami a környező, korabeli gyomflórából is odakerülhetett). Régészeti leletek további hátránya az, hogy nem tudjuk, vajon az ismert, fölhasznált növényi anyagot, – részt akkor, ott miként nevez(he)ték? Itt és így egészíti ki egymást a nyelvi adat és a régészeti lelet: előbbinél a régi magyar növénynév a biztos, utóbbinál a fajmeghatározás.

d/ Növénynévből képzett személy (család-) nevek figyelembe vétele esetén tekintettel kell lenni a (korai) névadás megállapított törvényszerűségeire (PAIS 1966, BENKŐ 1950, BERRÁR 1952, FEHÉRTÓI 1983). Állandósult családnevek botanikai értéke – az állandósult helynevekhez hasonlóan – már kétséges. Még azonban ekkor is jelezheti a kérdéses növény ismeretét (a fogalom meglétét, használatát ott, akkor), vele való bánást, ill. vele valamiféle kapcsolatba kerülést. Nehézséget okozhat, ill. óvatos megítélést tesz szükségessé az az eset, amikor növénynév → személynév → helynév, ill. növénynév → helynév → személynév alakulással állunk szemben. (Pl. ? pristaldus Fygydu 1067? ↔ terra Fyged 1246; GYÖRFFY 1987, I. 81.).

Láthatjuk, hogy az a–d. pontban fölsorolt források nem egyenlő értékűek. Legnagyobb súlyuk a régészeti adatoknak van, de egyúttal ezek a legkisebb számúak is. A különféle eredetű adatok viszont egymást kedvezően kiegészíthetik, ill. megerősíthetik.

Vizsgált korszakunkat az állandóság, ill. a változások és az újabb fejlemények bemutatására, s nem utolsósorban következtetéseink finomítására századok szerint tovább bontottuk. Bár mint az 1. táblázatból látható fölhasznált adataink nagyrésze pontosabban keltezést is lehetővé tenne és a századok szerinti korszakolás merev, mert távolról sem követi a történeti, gazdasági, népmozgalmi stb. események meghatározta (több-kevesebb önkényességgel megállapított) korszakokat, mégis emellett döntöttünk. Eljárásunkat az alábbi megfontolásokkal indokoljuk:

1. A konvencióknak így felel meg leginkább.

2. Egyes adatok kora nem határozható meg ennél pontosabban, s így ezeket nem tudtuk volna hová illeszteni.

3. A helynevek följegyzése jóval korábbi időpontra-állapotra is utalhat a följegyzés késése, esetlegessége miatt.

„A nehézség abban mutatkozik, hogy egy-egy helynév általában nem keletkezése pillanatában bukkan fel, hanem olykor csak hosszabb idő, évtizedek vagy évszázadok elteltével általában akkor, amikor a helynév földrajzi környezetében oklevélbe kívánkozó jogi esemény, vagy joghelyzetbeli változás történt... 866–1002 között, tehát

Mutatvány az adatok táblázatos földolgozásából.
(Hont vármegye, a középkori helynevek abc-sorrendjében; részlet)
Specimen from the database (Hont county, in the alphabetic order of toponymes)

I. táblázat
Table 1

Hosszúság	Szélesség	Hosszúság	Szélesség	HELYSÉG	Növénynév	SZD	ante qu	post. qu	Kérdéses	Előfordult név, hn., csn.	MEGYE	FORRÁS
18,89	48,16			Egeg	árpa	13	1279			árpasör (brastium)	Hont	Gyö.III.193
18,89	48,16			Egeg	zab	13	1279			avena	Hont	Gyö.III.193
18,89	48,16			Egeg	szil	15	1489			Szyfa,ulmus	Hont	Bak. 59
18,89	48,16			Egeg	gyertyán	15	1489			Gertianifa	Hont	Bak. 59
18,89	48,16			Egeg	csipke	15	1489			Chipebokor	Hont	Bak. 59
18,85	48,12			Egres (Alsószemeréd)	éger	13	1269			Egres hn.	Hont	Gyö.III.194
18,85	48,12			Egres (Alsószemeréd)	éger	14	1343			Egrus hn	Hont	Bak. 113
18,71	48,11			Fegyvernek	cser	14	1343			Cherfa	Hont	Bak. 116
18,71	48,11			Fegyvernek	tölgy	14	1343			a.Teulgh	Hont	Bak. 116
18,71	48,11			Fegyvernek	tölgy	14	1343			a.Magalfa	Hont	Bak. 116
18,71	48,11			Fegyvernek	szil	15	1467			Zyfa	Hont	Bak. 116
18,71	48,11			Fegyvernek	tölgy	15	1467			Thulfa	Hont	Bak. 116
18,71	48,11			Fegyvernek	juhar	15	1467			Juhar	Hont	Bak. 116
18,71	48,11			Fegyvernek	fűz	16	1522			Miklosfyree hn.	Hont	Bak. 116
18,71	48,08			Gálósi	tölgy	14	1307			a.ilex	Hont	Gyö.III.196
18,71	48,08			Gálósi	fűz	14	1307			ad qd. rubre salicis (!)	Hont	Gyö.III.196
18,92	48,08			Gyerk	körte	14	1307			a.pyri	Hont	Gyö.III.196
18,92	48,08			Gyerk	zab	13	1290			avena	Hont	Gyö.III.197-198
18,92	48,08			Gyerk	tölgy	13	1277			ilex Magolthvi,Mogol, Mogolul	Hont	Bak. 120
18,92	48,08			Gyerk	nyár	14	1332			alba spina Gywmulchen, Gymulchen	Hont	Bak. 120
18,92	48,08			Gyerk	szőlő	15	1434	1479		populus	Hont	Bak. 121
18,92	48,08			Gyerk	tölgy	15	1470			moas vinearum; Gywkezewtgey hn.	Hont	Bak. 121
18,92	48,08			Gyerk	szil	15	1479			a.ilex vulgo Thwifa	Hont	Bak. 121
18,92	48,08			Gyerk	szeder	16	1519			Zyfa	Hont	Bak. 121
18,89	48,17			Gyűgy	kender	14	1301			Zederesweigh hn.	Hont	Bak. 121
18,89	48,17			Gyűgy	alma	14	1301			Kenderatou hn.	Hont	Gyö.III.198
19,18	48,14			Gyűrki	tölgy	15	1478			a.pomi agresti	Hont	Gyö.III.198
18,81	47,83			Helemba (sziget)	alma	13	1243			Fáthy...harazthya hn.	Hont	Bak. 122
18,81	47,83			Helemba (sziget)	szőlő	13	1262			pomartium	Hont	Gyö.III.199
18,81	47,83			Helemba (sziget)	dió	13	1262			vinea	Hont	Gyö.III.199
19,06	48,06			(Ipoly-) Hídvég	fűz	13	1252			Gyospotokteu hn.	Hont	Bak. 124
19,06	48,06			(Ipoly-) Hídvég	tölgy	13	1252			dumum viminis hn	Hont	Gyö.III.200
19,06	48,06			(Ipoly-) Hídvég	paréj	15	1495			quercus	Hont	Gyö.III.200
644823,011		300072,900		Hont	cser	11	1075			Parayos csn.	Hont	Bak. 60
644823,011		300072,900		Hont	búza	10				silvay que Hungarice Surtuscher voc. (Triticum aestivum L.) mag	Hont	Harty. 1973,34

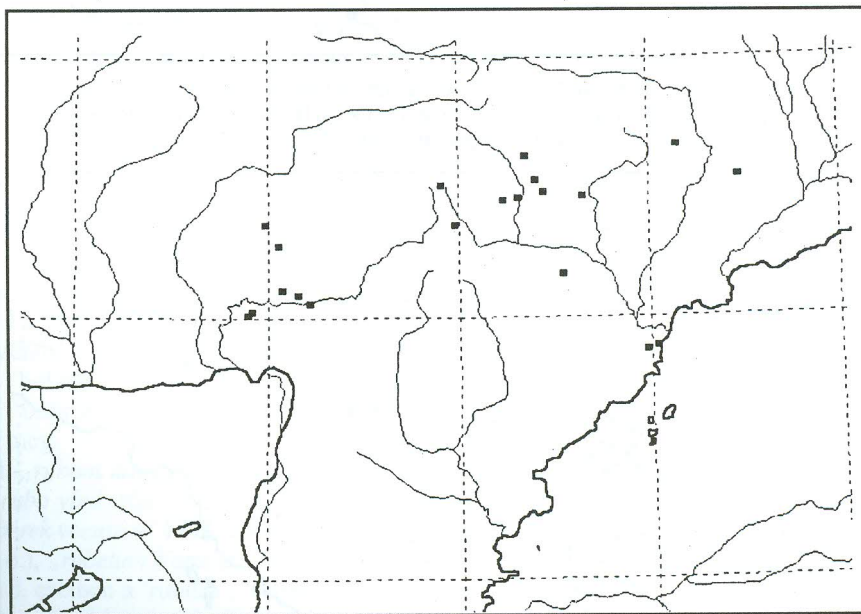
több mint egy évszázad alatt egyetlen Kárpát-medencei helynevet sem ismerünk.... s a XI–XII.sz.-ra vonatkozó ismereteink is korlátozottak a forrásanyag köztudott szegényessége következtében” (KRISTÓ 1976). Itt meg kell jegyeznünk, hogy MAKKAY (1993) – MELICH nyomán – pl. a Körös, Gyertyámos, Kökényér helyneveket 895 előtti, késő avarkori átvételnek mondja.

Ez így ugyan nem vonatkozik a határjárások növényeire, bár pl. egy-egy idősebb határfa, hagyásfa 50, 100, 150 évvel korábbi megléte könnyen elképzelhető.

A forrásmunkák adatait GYÖRFFY történeti földrajzának beosztását követve vármegyénként, s azon belül települések abc sorrendjében, táblázatokban rögzítettük. Ezekből az adatsorokból AUTOCAD és az ELTE Régészeti Intézetében kifejlesztett program felhasználásával¹ megyénként (GRYNAEUS 1996), majd az összefüggő területrészt egyesítve századonként és növényfajonként térképeket készíthettünk. Végül az egész vizsgált korszak (11–16. sz. vége) egy-egy növényre vonatkozó adatait egy térképen is egyesítettük. Helyszűke miatt ezekből csak mutatványképpen közlünk néhányat: a bükk és szőlő 13. századi, valamint a tölgy 14. századi adatainak földrajzi eloszlását.

Amennyiben ezt a vizsgálat megkívánja, a különböző eredetű (és, mint láttuk, más-más súlyú) adatokat megkülönböztethetjük: helynévi adat; köznyelvi adat (pl. határjárás); species szerint azonosított régészeti lelet; személynév. Az adatok ilyen szempontok szerinti csoportosítása is megvalósítható.

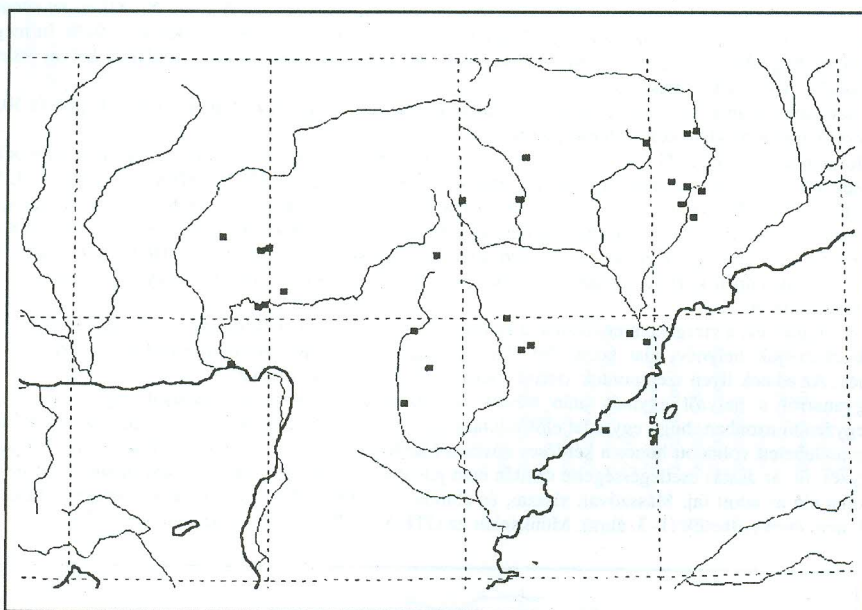
Ugyanarról a helyről egymás után következő századokból származó adatokat figyelembe vettünk. Megjegyzendő azonban, hogy egy adat előfordulása egy adott időpontban nem jelenti azt, hogy ez előtt és ez után is ne lehetett volna ott honos a kérdéses növény. Megfordítva is igaz: egy növényadat hiánya tekintettel a följegyzés, ill. az ásás esetlegességeire szintén nem jelentheti azt, hogy a vizsgált időszakban ott ne fordulhatott volna elő az adott faj. Másszóval: vissza-, és előreható, pozitív, ill. negatív kizárólagos bizonyítékként az adatok nem értékesíthetők (1–3. ábra). Munkánkat az OTKA (F029481) támogatásával végezzük.

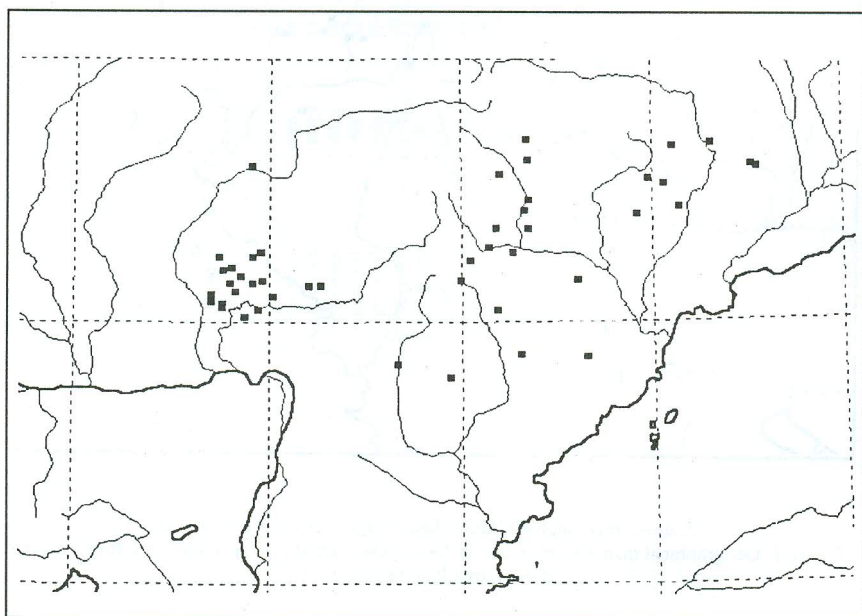
1. ábra. Bükkadatok előfordulása vizsgált területünkön, 13. sz.

Figure 1. Geographical distribution of beech data in the studied region (middle north-eastern part of the Carpathian basin), 13. C.

¹Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani HOLL BALÁZS nélkülözhetetlen segítségéért.

2. ábra. Szőlőadatok előfordulása vizsgált területünkön, 13. sz.
Figure 2. Geographical distribution of vine(yard) data in the studied region (middle north-eastern part of the Carpathian basin), 13. C.

3. ábra. Tölgyadatok előfordulása vizsgált területünkön, 14. sz.
Figure 3. Geographical distribution of oak data in the studied region (middle north-eastern part of the Carpathian basin), 14. C.

Eredmények és megvitatás

Jelen munkánkban fölhasznált közel 1000 adat statisztikai szempontból elég nagy tömeg ahhoz, hogy óvatos következtetéseket tehessünk – a növényismereti szempontokat most itt mellőzve – vizsgált területünk középkori növényföldrajzi viszonyainak néhány részletére. Összesítő térképünk mutatja, hogy az adatok a vizsgált területet jól kirajzolják, tehát aránylag nagy, összefüggő területről alkothatunk képet.

Legfontosabb megfigyelésünk a 'bükk' adatok feldolgozása során fogalmazódott meg. A bükkösök alsó határát a korábbi növényzet-rekonstrukciók (SOMOGYI SÁNDOR, valamint a közelmúltban GYÖRFFY GYÖRGY és ZÓLYOMI BÁLINT) sokkal északabbra helyezik, mint ahogy azt adataink mutatják és ahogy a recens vegetációtérképeken láthatjuk (SOÓ et al. 1944, ZÓLYOMI 1967). Sőt, a növénynev adatok alapján meglepő módon Borsod megye Tiszához közeli részén (Nemesbikk, Palkonya) találtunk egy 'bükk' foltot – holott a bükk mai elterjedési határa e vidéken a Mátra gerince közelében fut. A Börzsöny magasabb területén viszont az adataink kirajzolta bükk terület és a bükk recens előfordulása lényegében megegyezik.

A szőlő elterjedését vizsgálva elsősorban és érthetően a mezőgazdaságilag művelhető területek rajzolódtak ki, a forrásokban előforduló más kultúrnövényekhez hasonlóan. Figyelemreméltó a szőlő-előfordulás 13. sz.-i magas északi határa: még a szőlőterületnek a török hódoltsággal kapcsolatban emlegetett északra szorulása előtt vagyunk. (Az északibb megyék – Liptó, Túróc, Sáros, Szepes – földolgozása ezt még módosíthatja).

Gondot okozott a 'rubum', 'rubetum' kifejezés helyes értelmezése. Az adatok háromféle értelmezést tesznek lehetővé:

1. 'szederbokor', 'szedres' (ez esetben értelmezője nincsen).

In valle Zederiesuolg 1275 (OkISz, szederjes c.a.); ? venit ad rubum Tyuisbokor vocatum 1324 (OkISz, tövisbokor c.a.), „uni rubeti quod vulgariter erestwyn (herestwyn) dicitur” (GYÖRFFY 1987, I. 87. o.); 1316: „ad rubetum, quod vulgariter Budiherestwyn (Bwdiherestwyn) dicitur” (uo., Búd a szomszéd falu volt). Kétségtelen, hogy irtásokon gyakori a szedres. A szó folyamatos használata az OkISz 1193. évi adatától: uadit ad aquam Zuduryg, 1231 évi Scederweg adatán át a 16. sz.-i Dorstenius glosszáig adatolható. Megjegyzendő azonban, hogy az utóbbi latin megfelelője a hímnemű 'rubus' alak!

2. 'bokros', 'cserjés', 'cíheres', 'sarjerdő' – közelebbi, részletező megjelölés nélkül

3. 'bokros', 'cserjés', 'cíheres', ahol a differencia specificat a jelző, ill. értelmező adja meg.

Pl. „rubum auellanarum wlgó Monyrosbukur vocatarum” 1330 (OkISz, bokor c.a.); „in uno rubo vlmi wlgó Zylbukur vocati” 1363 (OkISz, szilbokor c.a.); „ad quoddam rubetum somberek vocatum” 1293 (OkISz, berek c.a.); „rubetum Zylbukur” 1304 (GYÖRFFY 1987, III. 144. o.), „rubetum Kanaharaztya”, „Rubetum Haradich” 1352 (BAKÁCS 1971, 223 o.).

A 3. esetben a 'rubum', 'rubetum' főlérendelt, összefoglaló fogalom, és kb. a 'dumus', 'dumetum', 'dumosus', ill. 'nemus'-al azonos jelentésű. (Fordított irányból is ugyaneide jutunk: az 1466. évi Müncheneri Kódex 'bokor', ill. 'csipke bokor' szava helyén a Vulgataban 'rubus' olvasható. Hasonlóan az 1405 évi Schläggl Szójegyzékben 'rubus' = 'chipke'). Ez a három jelentés azonban nem különül el élesen az oklevelekben, következetlenség, átfedés minden irányban előfordul. Szederbokornak, szedresnek tehát csak az 1., legfőljebb az 1–2. jelentésben értelmezhetjük (vö. SZABÓ T. A. 1990, 217. o.), a harmadikban semmiképpen sem.

Ez már természetesen átvezet a sokat tárgyalt és vitatott jelentéstanai, azonosítási kérdéskörbe (GRYNAEUS és PAPP 1977), amivel itt most nem foglalkozunk. Az írott adatoknál ui.

– ritka kivételes esetektől eltekintve – nincs lehetőség a régi magyar növénynév vitathatatlanság és egyértelmű botanikai azonosítására.

KRISTÓ (1976) is hangsúlyozza, hogy a névélettani és történeti megközelítés (tipológia) között nem mindig vonható éles határ. Jelen munkánk inkább az utóbbihoz áll közelebb, s célja éppen a növényföldrajzi viszonyok rekonstruálása meghatározott korszak(ok)ban, a Kárpát-medencében.

IRODALOM – REFERENCES

- BAKÁCS I. 1971: Hont vármegye Mohács előtt. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ L. 1950: Árpádkori személyneveink. *Magyar Nyelvőr* 74: 18.
- BERRÁR J. 1952: Női neveink 1400-ig. M. Nyelvtud. Társ. Kiadványai 80: 1–63.
- BERRÁR J., KÁROLY S. 1984: Régi magyar glosszárium. Akadémiai Kiadó, Budapest, (RMGI), 805 pp.
- CLUSIUS C. 1583: *Stirpium nomenclator pannonicus*. Németujvár (Facsimile és kritikai kiadása: *Collecta clusiana* 2, 1992, pp. 27–38, 90–98).
- FACSAR G. 1973: Agricultural-botanical analysis of the medieval grape seeds from the Buda Castle hill. *Mitt. Arch. Inst. ung. Akad. Wiss.*, 4: 157–173.
- FEHÉRTÓI K. 1983: Árpád-kori kis személynévtár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FRECH' M. 1956: Les restes de bois recueillis au cimetiére de Bashalom. *Acta Arch. Hung.*, 7: 273–277.
- FÜZES F. M. 1963: A vörsi langobard temető növényleletei. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1: 311–340.
- FÜZES F. M. 1964: A jutasi és ösküi avarkori temetők növényleletei. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 2: 437–458.
- FÜZES F. M., SÁGI K. 1968: A balatoni szőlőkultúra pannon gyökerei. *Filol. Közl.*, 3/4: 347–363.
- GREGUSS P. 1938: Szeged környéki régészeti leletek xylotomiai vizsgálata. *Bot. Közlem.*, 36: 130–143.
- GREGUSS P. 1955: Xylotomische Bestimmung der heute lebenden Gymnospermen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GREGUSS P. 1959: Holzanatomie der europäischen Laubhölzer und Sträucher. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GRYNAEUS A. 1995: Dendrochronological research in Hungary (Present status as of May 1995 and future development). *Dendrochronologia* 13: 135–138.
- GRYNAEUS T., PAPP J. 1977: Régi magyar (gyógy)növénynevek, 15.–17. század. *Comm. Hist. Art. Med. Suppl.* 9–10, pp. 31–49. *Mutatója* uo., 86/1979, pp. 131–138.
- GRYNAEUS T. 1996: A honfoglalás-, és Árpád-kori magyarság növényei (Növényismeret, növényfelhasználás és növényföldrajz). In: Ósók, táltosok, szentek (Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórijából) (Szerk.: Pócs É., VOIGT V.). Balassi Kiadó, Budapest, pp. 121–137.
- GULYÁS S. 1971: A szabadjgyócs-pálligeti táblában feltárt X. századi sírok leleteinek botanikai elemzése. *Békés Megyei Múzeumok Közlem.*, 1: 115–126.
- GYÖRFFY Gy. 1987: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–III. kötet, 3. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GYÖRFFY Gy., ZÓLYOMI B. 1994: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet. (Szerk. KOVÁCS L.). Balassi Kiadó, Budapest. pp. 13–37.
- GYULAI F. 1992: Történeti ökológiai vizsgálatok egy késő népvándorlás kori településen. (Fonyód-Bélatelep rekonstrukciója a növényleletek alapján). Kandidátusi értekezés (kézirat), Budapest.
- GYULAI F. 1994: A Kárpát-medence haszonnövényei a 9–10. században. In: Honfoglalás és régészet (Szerk.: KOVÁCS L.) Balassi Kiadó, Budapest, pp. 247–258.
- GYULAI F., HERTELENDI, E., SZABÓ I. 1992: Plant remains from the early medieval lakeshore settlement Fonyód-Bélatelep (Lake Balaton, Hungary) with special emphasis on the history of fruit cultivation in Pannonia. *Veget. Hist. Archaeobot.*, 1: 177–184.
- HORVÁTH G. 1896a: A honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei. *Term. Tud. Közl.*, 28: 326, 514.
- HORVÁTH G. 1896b: A magyar állat-, és növénynevek bizonyító ereje. *Term. Tud. Közl.*, 28: 624–628.
- H B. 1941, 1969: Gömör megye I–III., IV. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KRISTÓ Gy. 1976: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Acta Univ. Szegediensis de Attila József nominata, Acta Historica*, tom. LV. Szeged, pp. 1–101.
- LÁSZLÓ Gy. 1971: Östörténetünk legkorábbi szakaszai (A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön). II. kiadás, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LÁSZLÓFFY V. (szerk.) 1938: Magyarország vízborította és árvízjárta területei az ármentesítés és lecsapoló munkálatok megkezdése előtt. Budapest.

